

El mètode de l'estudi de casos en la recerca empírica en comptabilitat

MARIA J. MASANET LLODRA
Universitat Jaume I

Data de recepció: 16/11/2015

Data d'acceptació: 15/2/2015

RESUM

El mètode de l'estudi de casos en la recerca empírica en comptabilitat no gaudeix, encara, de nombrosos adeptes. Això és degut, fonamentalment, al fet que la comptabilitat es troba impregnada per teories positivistes que solen refutar-lo. En primer lloc, perquè el consideren com una mostra no significativa d'estudis estadístics més amplis, i en segon lloc, perquè consideren aquest mètode no replicable i li atribueixen una total subjectivitat. La causa d'aquesta concepció és que s'ha distorsionat el que realment és l'estudi de casos en recerca. Aquest mètode no pretén realitzar generalitzacions estadístiques; sinó que el seu objectiu és generar unes hipòtesis que, posteriorment, puguin ser testades. I d'altra banda, l'assumpció que es tracta d'un mètode no replicable, es basa en el fet que es desconeixen les seves característiques, requisits i procediments de disseny que el doten del rigor necessari per ser considerat un mètode vàlid, adequat i de gran utilitat en la recerca en comptabilitat.

PARAULES CLAU

Estudi de casos en recerca, comptabilitat, mètodes empírics, aproximació contextual, variables d'interès, generalització analítica.

ABSTRACT

The case study method in accounting empirical research has not, yet, many followers. This is due mainly to the fact that accounting is

influenced by positivist theories that tend to refute it. First, because they consider it as a non-representative sample of larger statistical studies, and secondly, because this method is considered as non replicable and subjective. This is because the case study research has actually been distorted. This method does not pretend to develop statistical generalizations but to generate hypotheses that subsequently can be tested. On the other hand, the assumption that this is a non-replicable method is based on the fact that its characteristics, design requirements and procedures provide it with the necessary accuracy to be considered as a valid, suitable and also a useful method in the accounting research.

KEYWORDS

Case study in research, accounting, empirical methods, contextual approach, variables of interest, analytical generalization.

1. Introducció

El mètode de l'estudi de casos en la recerca empírica en comptabilitat no gaudeix, encara, de nombrosos adeptes. Això és degut, fonamentalment, al fet que la comptabilitat es troba impregnada per teories positivistes que solen refutar-lo. En primer lloc, perquè ho consideren com una mostra no significativa d'estudis estadístics més amplis i, en segon lloc, perquè consideren aquest mètode no replicable i li atribueixen una total subjectivitat. La causa d'aquesta concepció és que s'ha distorsionat el que realment és l'estudi de casos en recerca. Aquest mètode no pretén generalitzar estadísticament (inferència estadística) els resultats obtinguts a una població concreta, ja que no es tracta de cap mostra estadística; sinó que el seu objectiu és generar unes hipòtesis que, posteriorment, puguin ser testades. I d'altra banda, l'assumpció que es tracta d'un mètode no replicable, a causa de la seva total subjectivitat, es basa en el fet que es desconeixen les seves característiques, requisits i procediments de disseny que el fan equiparable a qualsevol altra metodologia en ciències socials. Si bé és cert que, tot i realitzar els estudis dels casos de manera rigorosa, s'obté una interpretació del sistema social objecte d'estudi, en lloc d'una representació objectiva, no és menys cert que succeeix el mateix en qualsevol mètode de recerca en ciències socials (Scapens, 1990: 277).

A més, aquest mètode és capaç de proporcionar a la recerca en comptabilitat un fet diferencial enfront de les metodologies estadístiques, com és la capacitat d'explorar, en el dia a dia, les pràctiques comptables que es desenvolupen en el context real de les organitzacions. D'aquesta manera, l'estudi de casos en la recerca permetrà aconseguir una major i profunda comprensió dels contextos socials en els quals es desenvolupen, i permetrà als experts comptables ser més conscients de la problemàtica existent i les seves possibles solucions.

Per aportar una mica de llum a la qüestió, intentarem, en aquest article, destriar què és l'estudi de casos en la recerca en comptabilitat. Per a això, abordarem quina utilitat té en comptabilitat i en quines àrees s'ha desenvolupat. A continuació, procedirem a explicar aquest mètode: les seves característiques, prejudicis tradicionals als quals s'enfronta, requisits a complir, tipologia, criteris d'elecció i procediment de disseny, perquè compleixi el rigor requerit que li permeti ser considerat un mètode vàlid, adequat i de gran utilitat en la recerca en comptabilitat.

2. Recerca quantitativa versus recerca qualitativa en comptabilitat

Moltes vegades s'ha abordat la dicotomia entre recerca quantitativa i recerca qualitativa, atorgant un major èmfasi a la primera sobre la segona. Això es deu, fonamentalment, al fet que els investigadors són més propensos a acceptar els resultats obtinguts dels estudis realitzats amb mostres àmplies i representatives. Davant la inexistència de teories que li donin sentit a un nombre petit d'observacions, en alguns camps de la recerca, sembla temptador intentar induir la teoria de mostres molt àmplies de població. No obstant això, aquest fet suposaria deixar de costat qualsevol varietat de coneixement a priori, la qual cosa no és gaire adequada en el cas de les ciències socials (Hägg i Hedlund, 1979). De fet, per a aquests autors (Hägg i Hedlund, 1979: 139) existeix:

“Una contradicció intrínseca en l'ús de la inferència estadística a l'hora de generar coneixement. D'una banda, si es tenen les nocions teòriques que especifiquin les dades rellevants que cal buscar i el seu significat, no cal dur a terme unes anàlisis estadístiques a gran escala d'aquestes dades. I per l'altre costat, quan es duen a terme unes anàlisis estadístiques a gran escala, la necessitat de seleccionar les dades a recopilar i de les quals realitzar assumpcions sobre relacions rellevants és més gran, tant per raons econòmiques com tècniques (infe-rencials), que en el cas de la recerca d'estudis de casos”.

Lukka i Kasanen (1995) qüestionen la retòrica de la generalització dels mètodes de recerca quantitativs, que emfatitzen els tests de significativitat estadística; argumentant que aquesta retòrica mai no pot ser substituïda per un consciencios coneixement teòric. De la mateixa manera, Lindsay (1995: 39) adverteix sobre la “mecanització de la inferència”; argumentant que els tests de significativitat estadística no eliminen la necessitat dels judicis teòrics informats. Així Lindsay, defensa que una alternativa útil d’aproximació a la generalització és l’adopció d’una lògica replicativa major que la que preval en molts dels estudis estadístics. Aquesta lògica es materialitzaria en programes coherents de recerca que permetin als investigadors generalitzar, a través d’estudis en diferents contextos, mentre romanen oberts a les explicacions teòriques ofertes per mètodes alternatius de recerca, com poden ser els estudis de casos. En aquest sentit, Brewer i Hunter (1989) manifesten que les replicacions, usant els mateixos mètodes, generen el risc de convergències no genuïnes o falses que amaguen els biaixos que comparteixen aquests mètodes. Mentre que les replicacions basades en diferents mètodes poden salvaguardar-se d’aquests biaixos. Fins i tot, no només es qüestiona el propi mètode d’anàlisi quantitativa, sinó el rigor en elaborar-lo que impossibilitarà qualsevol tipus de generalització estadística (Van der Stede *et al.*, 2005). Sapsford (1999: 91) il·lustra aquest fet, a través de les respostes que va obtenir dels investigadors que utilitzaven aquests mètodes:

“D’acord. Sé que no he aconseguit una mostra aleatòria, per la qual cosa tinc problemes a delimitar exactament quina és la població a la qual extrapolar els meus resultats. Tampoc no he tingut un percentatge de resposta gaire bo, la qual cosa complicarà, encara més, la generalització dels meus resultats. I algunes de les meves mesures no eren gaire bones, fins i tot induïen a error. No obstant això, les meves troballes es fonamenten en la literatura i semblen útils”.

Altres autors consideren que, fent honor a la validació de la recerca empírica, seria interessant procedir a la combinació del mètode estadístic amb el mètode de l’estudi de casos en recerca, i denominar a aquesta combinació el mètode de la triangulació. Aquest mètode pretén complementar els mètodes de recerca quantitativa amb un major o menor nombre d’elements de la recerca qualitativa, basada en l’estudi de casos en recerca (Ferreira i Merchant, 1992; Shields, 1997; Ittner i Larcker, 2001). Existeix una notable revisió dels estudis que s’han realitzat utilitzant aquest mètode a l’àrea de la comptabilitat de gestió, realitzada per Modell (2005).

D’altra banda, l’estudi de casos en recerca pot utilitzar informació quantitativa i informació qualitativa, i fins i tot, pot limitar-se a l’ús d’una

d'aquestes; pel que no pot confondre's amb la recerca qualitativa (Schwartz i Jacobs, 1979; Dabbs i Faulker, 1982; Van Maanen, 1988; Van Maanen, Strauss i Corbin, 1990). De fet, molta de la recerca qualitativa es basa en mètodes etnogràfics que es caracteritzen per: (1) l'ús d'una observació detallada i minuciosa del món real per l'investigador i (2) l'intent d'evitar qualsevol compromís teòric a priori.

També cal tenir en compte que el mètode de l'estudi de casos en recerca s'adapta més fàcilment a unes teories que a unes altres. L'essència de la teoria positivista és l'anàlisi de moltes observacions i l'establiment de relacions relativament simples. No obstant això, la construcció de teories socials explicatives necessita una major comprensió de les complexes interrelacions, d'un ampli nombre d'elements en un únic sistema. En aquest últim cas és on l'estudi de casos en recerca té la seva raó de ser (Scapens, 1990: 268-269).

3. Utilitat de l'estudi de casos en la recerca en comptabilitat

L'estudi de casos en la recerca en comptabilitat no ha proliferat gaire en la literatura, fonamentalment perquè no s'han entès les notables contribucions que aquest mètode de recerca pot aportar a la comptabilitat. Només es remarquen les seves limitacions.

Aquesta metodologia és considerada com la més idònia quan es pretén indagar en la recerca del "com" i del "perquè" de les qüestions. De la mateixa manera, que quan l'investigador té poc control sobre els esdeveniments conductuals i quan l'enfocament és contemporani dins d'un context real. L'estudi de casos en recerca intenta il·lustrar el perquè d'una situació passada i quan i perquè funciona en l'actualitat. Cooper i Morgan (2008) consideren que el mètode de recerca de l'estudi de casos és adequat quan s'investiguen:

- Fenòmens complexos i dinàmics amb moltes variables (incloses les variables no quantificables).
- Pràctiques concretes, incloent-hi els detalls d'activitats que poden ser tan habituals com poc habituals o infreqüents (per exemple: canvis en la regulació comptable).
- Fenòmens en els quals el context és crucial, perquè afecta el fenomen estudiat i on el fenomen pot, fins i tot, interactuar i influenciar aquest context.

En aquest context resulta interessant analitzar les diferents estratègies que poden ser utilitzades per abordar una determinada recerca, la seva es-

estructura i les seves premisses de partida. A la Taula 1 es procedeix a classificar les situacions rellevants per a diferents estratègies de recerca.

Estratègies	Partícules interrogatives	Control sobre esdeveniments conductuals	Esdeveniments contemporanis
Experiments	Com o, Per què	Sí	Sí
Estudis de Reconeixement	Qui, Què, On, Quants	No	Sí
Anàlisis de Documentació	Qui, Què, On, Quants	No	Sí/No
Històrica	Com, Per què	No	No
Estudi de Casos	Com, Per què	No	Sí

Font: Cosmos Corporation, citat per Yin (1994: 6).

Taula 1. Situacions rellevants per a diferents estratègies de recerca.

El mètode de l'estudi de casos en recerca és utilitzat, de manera cada vegada més freqüent, en tesis i treballs de recerca en diferents disciplines. Malgrat el menor grau de plausibilitat (reducció d'hipòtesis rivals) que és probable aconseguir amb aquest mètode, es considera que el grau de certesa o consens que la comunitat científica és capaç d'aconseguir no estarà fora de les competències de les ciències socials. En aquest sentit, també l'estudi de casos en recerca pot utilitzar-se per testar teories, des de la perspectiva de Popper (1962) que considera el progrés científic a través de la contínua refutació de les teories preexistents; ja que un únic estudi de cas pot servir per refutar una teoria, encara que es necessitarien un gran nombre d'estudis de casos per validar-la.

Encara que autors de reconegut prestigi han suggerit diferents tipologies d'estudi de casos a aplicar (Scapens, 1990; Spicer, 1992; Yin, 1994), també, hi ha hagut nombrosos detractors (vegeu Llewellyn, 1992).

En general, la principal raó que pot argumentar-se a favor de la utilització de l'estudi de casos en la recerca en comptabilitat, és que el paper de la comptabilitat i altres sistemes d'informació i control no pot entendre's de manera aïllada, i que necessiten una major aproximació contextual. En el cas particular de la comptabilitat, de manera més destacada, si cap; ja que existeixen dos aspectes diferenciats en l'ús de la informació comptable per part de les organitzacions. D'una banda, la supervisió dels aspectes financers del resultat i patrimoni de les organitzacions i per l'altra, la informació comptable serveix per supervisar i controlar les activitats operacionals de

les mateixes organitzacions. Des d'aquesta última perspectiva, la comptabilitat proporciona una "finestra", a través de la qual, les activitats reals de l'organització poden ser supervisades. Però, a més, existeixen altres "finestres" que no es basen, únicament, en la informació comptable i que, per tant, necessiten un context més ampli. Tal és el cas de la comptabilitat de gestió (Otley i Berry, 1994), o fins i tot, l'estudi de casos detallats dels comptes financers d'una empresa (Bhasin, 2013).

En aquest mateix sentit es basa la creença que les pràctiques comptables estan socialment construïdes; per això, haurien de desenvolupar-se en el seu context històric, econòmic, social i organitzacional i, d'aquesta manera, es podrien entendre millor les estructures socials que delimiten les nostres pràctiques comptables (Wanderley i Cullen, 2012). Des d'aquesta perspectiva, és, justament, on la metodologia de l'estudi de casos en recerca pot aportar la contextualització necessària (Scapens, 2004, 2006 i 2008, Baxter *et al.*, 2008, Cooper i Morgan, 2008). Totes aquestes creences s'emmarquen dins de l'aproximació holística que es basa en la convicció que els sistemes socials desenvolupen unes característiques de completitud o integritat, per la qual cosa és inadequat estudiar-los per parts separades, extrapolades del seu context.

3.1. Exemples d'estudi de casos en la recerca en comptabilitat

Segons Cooper i Morgan (2008) l'estudi de casos en recerca s'utilitza amb més assiduitat en comptabilitat de gestió que en altres àrees de la comptabilitat; a causa de les característiques intrínseques de la comptabilitat de gestió. En aquest sentit, argumenta Scapens (1990) que els estudis estadístics només poden donar una imatge molt superficial de les pràctiques en comptabilitat de gestió i que cal recórrer a més treball de camp i/o estudi de casos en recerca. De fet, existeixen revisions d'aquest tipus d'estudis, com per exemple la realitzada per Keating (1995). També Kaplan (1986, 1998) ha contribuït de manera notable en l'aplicació d'aquest mètode a la comptabilitat de gestió, de la mateixa manera que Preston (1989), Otley i Berry (1994) i Townley *et al.* (2003).

També, existeix un notable augment de l'ús d'aquesta metodologia en el camp de l'auditoria (Dirsmith i Covaleski, 1985; Covaleski *et al.*, 1998). No obstant això, un dels estudis de casos més rellevants en la recerca en auditoria és el dut a terme per Pentland (1993), corroborat per autors com Power (2003).

Encara que la comptabilitat financera sol utilitzar la metodologia estadística, també l'estudi de casos en recerca s'han desenvolupat en aquesta

àrea; el més conegut és el de Lys i Vincent (1995) juntament amb el de Merino i Neimark (1982), Neimark (1992) i Bhasin (2013).

Finalment, l'estudi de casos en recerca s'està revelant necessari a l'àrea de la comptabilitat pública (Dar i Coombs, 2013) i, fins i tot, en estudis relatius al canvi comptable (Rautiainen i Scapens, 2012).

4. Mètode de l'estudi de casos en recerca

4.1. Característiques

L'estudi de casos es caracteritza per ser una recerca empírica que (Yin, 1994: 13):

- Investiga un fenomen contemporani dins del seu context real i especialment,
- Quan les fronteres entre el fenomen i el context no són clarament evidents.

En la recerca a través del mètode de l'estudi de casos es tracta amb una situació tècnicament distintiva, ja que es caracteritza perquè existeixen més variables d'interès que dades puntuals. Per això, cal que recaigui en múltiples fonts d'evidència, de manera que les dades convergeixin en una manera triangular i que, a més, es beneficiï d'un primer desenvolupament de les proposicions teòriques per guiar la recollida de dades i l'anàlisi.

L'estudi de casos té un lloc fonamental en l'avaluació de la recerca, almenys, per les següents 5 raons que passem a enumerar:

1. La capacitat d'explicar les relacions causals en les intervencions en la vida real que són massa complexes per als estudis de reconeixement estadístic o estratègies experimentals.
2. La capacitat de descriure una intervenció i el context en la vida real en la qual succeeix.
3. La possibilitat d'il·lustrar certes matèries dins d'una avaluació, d'una manera descriptiva, fins i tot des d'una perspectiva periodística.
4. La possibilitat d'explorar aquelles situacions en les quals la intervenció avaluada no produeix uns resultats clars.
5. La possibilitat de constituir-se com una "meta-avaluació"; és a dir, de realitzar un estudi d'un estudi d'avaluació.

4.2. Prejudicis tradicionals

Existeixen tres prejudicis tradicionals enfront de l'ús del mètode de l'estudi de casos en recerca que procedim a contraargumentar (Yin, 1994: 9-11):

- En primer lloc, la desacreditació de l'estudi de casos pot venir justificada per la confusió entre el mètode del cas per a l'ensenyament i l'estudi de casos per a la recerca. Pel que es refereix a l'ensenyament, els casos poden ser alterats per il·lustrar un determinat punt particular de manera més efectiva; de manera que poden simular-se diferents escenaris alternatius com succeeix en les anàlisis de sensibilitat. Però, en els casos de recerca, aquestes alteracions queden estrictament prohibides.
- En segon lloc, els problemes associats a la generalització científica. En els estudis de casos en recerca com en els experiments es pot procedir a generalitzar proposicions teòriques i no a generalitzacions a poblacions o universos (caldría realitzar múltiples estudis de casos o múltiples experiments). No són representatius de mostres i la meta de l'investigador és expandir i generalitzar teories (generalització analítica), en lloc d'enumerar freqüències (generalització estadística). Seguint a Lipset, Trow i Coleman (1956: 419-420) amb l'estudi de casos, la meta és realitzar una "generalització" i no una anàlisi "particularitzada". Per tant, l'estudi de casos en recerca permet realitzar abstraccions a la teoria; encara que, evidentment, no es tracta que tota la població es comporti d'una determinada manera; sinó que la teoria queda confirmada amb l'estudi, com si es tractés d'un experiment de laboratori.
- I en tercer i últim lloc, el llarg període de temps que necessiten per a realitzar els casos, a més del fet que el seu resultat produeix documents massius i il·legibles. Aquesta crítica es deu a la confusió que es produeix entre l'estudi de casos en recerca i un mètode específic de recol·lecció de dades com són els estudis de descripció etnogràfica i els de participació-observació. Tingueu en compte que es pot realitzar un estudi de casos vàlid i d'alta qualitat des d'una biblioteca, connectant-se per ordinador; depenent de l'objecte d'estudi. Mentre que en els estudis etnogràfics, l'investigador necessita integrar-se dins de les organitzacions objecte d'estudi, per poder dur a terme una descripció de les seves pràctiques i usos. Igual que en els estudis de participació-observació, on l'investigador ha de formar part de l'organització i generar un procés retroalimentatiu amb l'organització.

4.3. Requisites

L'estudi de casos ha de complir els mateixos requisits que qualsevol altra metodologia de recerca ha d'observar en les ciències socials com són (Kidder i Judd, 1986: 26-29):

- **Construcció validable.** Aquesta validació es realitzarà a través de l'establiment de mesures de compliment operacional dels diferents objectius que pretenguin estudiar-se. Per a això, la recollida de dades s'hauria de realitzar de la manera més objectiva possible (evitant possibles judicis de valor del mateix investigador) i qüestionant-se, en cadascun dels objectius que es pretenguin aconseguir, l'ús de les unitats de mesura més adequades per aconseguir-los.
- **Validesa Interna.** Aquesta validesa serà requerida només per a l'estudi de casos en recerca que es caracteritzin per ser explicatius o causals, i no per als descriptius o exploratoris; i es basa en l'establiment de relacions de causalitat com a oposició a les esporàdiques.
- **Validesa externa.** A través de l'establiment del domini al qual els estudis poden ser generalitzats.
- **Fiabilitat.** Perquè aquest estudi sigui considerat fiable ha de demostrar-se que l'operativitat de l'estudi, com els procediments de recollida de dades poden ser repetits; obtenint els mateixos resultats.

En termes generals, perquè la construcció d'un estudi sigui validable han d'utilitzar-se múltiples fonts d'evidència, de manera que s'obtingui informació convergent. De la mateixa manera, resulta de gran utilitat l'establiment de cadenes d'evidència, a més de procedir a l'obtenció de l'informe revisat pels informadors clau. En comptabilitat s'és conscient que tota la informació subministrada pot ser auditada. En aquest sentit, un auditor està realitzant un test de fiabilitat i ha d'arribar als mateixos resultats que qualsevol altre, si utilitza els mateixos procediments. Una bona recomanació per realitzar estudis de casos en recerca és conduir la recerca perquè un auditor pogués repetir els procediments i arribar als mateixos resultats.

4.4. Tipologia

En funció del nombre d'estudis de casos que s'abordin en la recerca, ens podem trobar amb estudis de casos únics i estudis de casos múltiples. Serà la mateixa idiosincràsia de la recerca la que determini el nombre de casos a realitzar.

L'estudi de casos en recerca també pot classificar-se en funció de l'aplicació:

1. Explicatius: que el seu objectiu és explicar les relacions causals en un context real que són massa complexes per abordar-les mitjançant mostrejos o experiments.
2. Descriptius: amb l'objecte de descriure una situació en el context real en el qual succeeix.
3. Il·lustratius: es poden utilitzar per il·lustrar certs aspectes dins d'una situació que es considerin rellevants. Normalment s'utilitzen per il·lustrar pràctiques noves i possiblement innovadores dins d'una organització.
4. Exploratoris: poden ser utilitzats en aquelles situacions en les quals l'anàlisi no proporciona un conjunt clar de resultats. Poden representar recerques preliminars que pretenen generar idees i hipòtesis que posteriorment puguin ser testades.
5. "Meta-evaluatoris": es tractaria d'un estudi sobre diferents estudis de casos, amb l'objectiu de realitzar una avaluació sobre aquests casos.

Evidentment, els tipus d'estudi de casos en recerca no tenen per què desenvolupar-se en un estat pur. De fet, sol succeir que no sol ser fàcil distingir quines pràctiques podrien classificar-se dins d'una tipologia o una altra; pel que serà, finalment, l'objectiu de l'investigador el que determinarà la seva adequada classificació.

4.5. Elecció del cas o casos d'estudi

En funció de l'objecte d'estudi que vulguem abordar, caldrà procedir, acuradament, a l'elecció del cas o casos d'estudi de recerca. Per a això, haurem d'establir els objectius genèrics i específics del nostre estudi i comprovar que, per a la consecució d'aquests objectius, el mètode més adequat és l'estudi de casos en recerca.

En general, la realització de múltiples estudis de casos sol ser més adequada, ja que permet la generació de dades creuades i l'establiment de relacions causals que puguin ser replicables. No obstant això, la metodologia de l'estudi de casos en recerca emfatitza que l'estudi de casos únics és anàleg als experiments únics i que, per tant, és adequat sota determinades circumstàncies (Yin, 1994: 38-41):

1. Quan representi un cas crític que pugui generar una contribució significativa al coneixement i a la construcció teòrica i, fins i tot, pugui

ajudar a canviar l'enfocament en futures recerques dins d'un camp de recerca.

2. Quan representi un cas extrem o únic, denominat cas revelador. Aquests casos es produeixen quan l'investigador té l'oportunitat d'observar i analitzar un fenomen prèviament inaccessible a la recerca científica; de manera que resulta de gran utilitat dur-lo a terme; ja que la mera informació descriptiva serà reveladora.

Però, en tot cas, l'elecció del cas o casos d'estudi no pot deixar-se a l'atzar, ni tampoc a la disponibilitat dels objectes d'estudi. Pot consultar-se amb més detall l'elecció de la tipologia d'estudi de casos en recerca; així com els criteris d'elecció del particular estudi de cas sobre gestió mediambiental que es va dur a terme en Masanet-Llodrà (2006).

4.6. Disseny

En el sentit més elemental, el disseny és la seqüència lògica que connecta les dades empíriques a les preguntes de recerca inicials de l'estudi i, finalment, a les seves conclusions (Yin, 2014: 19). Per procedir al disseny de l'estudi de casos hem de ser especialment curiosos a l'hora de:

1. Dissenyar les preguntes de l'estudi.
2. Realitzar les proposicions teòriques que sustentarien aquestes preguntes, si n'hi ha.
3. Buscar una unitat d'anàlisi (cas) que pot ser des d'un individu o una organització, sencera o una part, fins a un programa o un procés i que, evidentment, estarà relacionada amb l'objectiu principal de la nostra recerca.
4. Associar lògicament les dades a les proposicions teòriques, i
5. Als criteris per interpretar les troballes.

A més, resulta crucial recórrer a les proposicions teòriques des de les quals abordem l'estudi, previ a la recol·lecció de cap tipus de dada; ja que es tracta d'estudis fonamentats teòricament i no meres observacions directes. Justament és això, el que diferencia els estudis de cas respecte a altres mètodes com l'etnografia i la teoria del fonament (*Grounded theory*) que construeixen la teoria a través de l'anàlisi de les dades. Per a això, en l'estudi de casos es defineix les proposicions i qüestions abans de la recol·lecció de dades; en contrast amb la teoria del fonament i els estudis inductius. De fet, és el disseny de l'estudi de casos el que permet relacionar les dades obtin-

gudes amb les conclusions que es deriven de les proposicions de l'estudi, d'una manera coherent (Rowley, 2002: 18).

En determinats aspectes o matèries existeixen teories clares per a contrastar; ja puguin basar-se en teories altament formalitzades, basades en l'establiment de relacions lògiques, com aquelles altres que han aconseguit modelitzar-se matemàticament. Però, també, pot ocórrer que en altres situacions la teoria pugui ser una teoria descriptiva i, en aquest cas, s'ha de prestar especial atenció a:

- a) L'objectiu d'aquesta descripció.
- b) El llistat complet dels temes que han de ser considerats com una descripció de l'objecte d'estudi.
- c) Els temes que amb major probabilitat seran el més important i característic de la descripció.

A més, en altres camps la base del coneixement pot ser pobra i la literatura disponible no proveir d'un marc conceptual o generació d'hipòtesis. Per això, no permet el desenvolupament de bons enunciats teòrics, i qualsevol estudi empíric és probable que assumeixi les característiques d'un estudi de casos exploratori; en aquest cas s'haurà de desvelar:

- a) Quin és l'objecte d'estudi.
- b) Quin és el propòsit de l'exploració.
- c) Quins són els criteris que permetran jutjar com a reeixida aquesta exploració.

No obstant això, el desenvolupament d'una teoria no només facilita la fase de recol·lecció de dades de l'estudi de casos en recerca sinó que, a més, permet generalitzar-lo. El que no es pot és concebre la "generalització o inferència estadística" com un mètode de generalitzar els resultats de l'estudi de casos, ja que els casos no són unitats de mostra. Sota aquest mètode la generalització ha de fer-se com una "generalització analítica", en la qual el desenvolupament previ d'una teoria s'utilitza per comparar els resultats empírics de l'estudi de casos.

4.6.1. PROTOCOL

En aquest tipus de metodologia, el protocol és més que un instrument (Yin, 1994: 63-69) ja que, a més, conté els procediments i regles generals que haurien de seguir-se en usar aquest tipus d'instrument. De fet, el proto-

col és la millor o una de les millors tàctiques que incrementen la fiabilitat d'un estudi de casos en recerca i s'implementa com a guia per a l'estudi.

Aquest protocol ha de contenir:

- Un disseny general del projecte de l'estudi de casos.
- Procediments per realitzar l'estudi de casos.
- Qüestions específiques per realitzar l'estudi de casos.
- Una guia per confeccionar l'informe de l'estudi de casos.

A causa que l'estudi de casos es caracteritza per contextualitzar-se en la vida real, l'investigador no controla la recol·lecció de dades que realitzarà, com podria succeir amb altres metodologies.

La realització de l'estudi de casos suposa:

1. Que en dependre d'entrevistes a persones clau, hem d'adaptar-nos a la disponibilitat i l'horari de l'entrevistat.
2. A més, la naturalesa de l'entrevista és molt més oberta i la persona entrevistada pot no necessàriament cooperar, completament, en la resposta de les preguntes.
3. De la mateixa manera, en realitzar observacions d'activitats reals, ens immiscim al món del subjecte que serà estudiat i, sota aquestes condicions, potser s'ha de ser molt acurat per ser capaç d'actuar com a observador (o, fins i tot com a observador-participant), perquè la nostra conducta no constrenyi la del subjecte estudiat.

D'altra banda, no hem d'oblidar que a l'hora de confeccionar les preguntes de l'estudi de casos, existeixen dues característiques principals que distingeixen aquestes preguntes de les que es confeccionen per realitzar una enquesta:

- Que les preguntes es dirigeixen a l'investigador i no a l'entrevistat, perquè se centren en la informació que ha de ser recollida i el motiu pel qual ha de ser-ho. El principal propòsit d'aquestes preguntes és mantenir l'investigador en el procediment de la recol·lecció de dades sense desviar-se'n. D'aquesta manera, les preguntes serveixen per proporcionar un guió a l'investigador, en el qual podrà formular noves preguntes de manera retroalimentativa amb les respostes rebudes.
- Cada pregunta hauria d'estar acompanyada per una llista de fonts probables d'evidència. Aquestes fonts inclouen els noms dels entrevistats, documents o observacions que resulten fonamentals en la recol·lecció de dades.

4.6.2. RECOL·LECCIÓ D'EVIDÈNCIES

Perquè la realització de l'estudi de casos en recerca no manqui de la fiabilitat requerida, és important que tot l'esforç de recol·lecció de dades:

1. Provingui de dues o més fonts.
2. Generi una base de dades de l'estudi de casos, on estiguin contingudes totes les evidències obtingudes, i que sigui independent de l'informe final de l'estudi de casos.
3. Generi una cadena d'evidències, de manera que puguin observar-se vincles explícits entre les preguntes, la recol·lecció de dades i les conclusions obtingudes.

L'estudi de casos es basa en moltes de les tècniques de la documentació històrica, però afegeix dues fonts d'evidències que no estan incloses en el repertori de la documentació històrica: l'observació directa i les entrevistes sistematitzades. L'estudi de casos permet tractar amb una varietat d'evidències que poden ser obtingudes de sis fonts diferenciades: documents, arxius, entrevistes, observació directa, observació participativa i evidències físiques (Yin, 1994: 81-90).

4.6.2.1. DOCUMENTS

Es pot recórrer a múltiples fonts de documentació, com:

- Cartes, memoràndums i altres comunicats.
- Agendes, convocatòries i actes de reunions i altres informes escrits.
- Documents administratius: propostes, informes de progrés i altres informes interns.
- Estudis formals o avaluacions del lloc objecte de l'estudi.
- Retalls de periòdics i altres articles publicats per mitjans de comunicació.

La importància d'aquests documents no es basa en el seu grau de precisió o veracitat; sinó en la seva capacitat de corroborar i augmentar l'evidència des d'altres fonts. Evidentment, les cerques sistemàtiques per a documents rellevants són importants en qualsevol sistema de recol·lecció de dades. Per això, convé no oblidar, en les visites de camp, les biblioteques i centres de documentació disponibles localment.

4.6.2.2. *ARXIVS*

Es poden distingir entre altres:

- Registres de serveis com els que figuren a les llistes de clients servits en un període de temps.
- Registres de l'organització com els gràfics i els pressupostos de l'organització en un període de temps.
- Mapes i gràfics de les característiques geogràfiques del lloc.
- Llistats de noms i de mercaderies rellevants.
- Dades d'estudis estadístics com censos i altres dades recollides sobre el lloc.
- Registres personals com diaris, calendaris i llistats telefònics.

Molts dels registres arxivats es realitzaran amb un propòsit específic i per a una audiència específica, diferent de l'estudi de casos en recerca. Per això, s'ha de tenir en compte a l'hora de la interpretació d'aquesta font d'evidències.

4.6.2.3. *ENTREVISTES*

Malgrat la clàssica associació entre les entrevistes i el mètode dels estudis estadístics, les entrevistes són fonts essencials per a l'obtenció d'informació en l'estudi de casos; i les més utilitzades són les de naturalesa oberta.

Quan un entrevistat s'implica profundament en el procés, pot ser considerat més que un simple contestador de l'enquesta, i assolir el grau de "informador". Els informadors clau són, sovint, essencials per a l'obtenció d'informació en l'estudi de casos, perquè no només proporcionen coneixements sobre la qüestió; sinó que poden seguir fonts d'evidència corroboratives i permetre l'accés inicial a les fonts d'evidència. Al mateix temps, s'ha de ser previngut a l'hora de dependre completament d'informadors clau; sobretot, per la interdependència personal o la influència que puguin exercir sobre l'investigador.

Alguns estudis poden beneficiar-se de ser analitzats des de dues diferents perspectives —una perspectiva centrada en un estudi de casos i una de més àmplia que pot ser objecte d'un estudi estadístic. D'aquesta manera, es pot procedir a comparar la consistència de tots dos, i a més es poden complementar, ja que, mentre que l'estudi de casos permet indagar en el procés causal, l'estudi estadístic permet constatar l'existència del fenomen (vegeu Masanet-Llodrà, 2012).

4.6.2.4. OBSERVACIÓ DIRECTA

Sol ser de gran utilitat per proporcionar una informació addicional sobre l'objecte d'estudi. Encara que, per incrementar-ne la fiabilitat, un procediment comú és que existeixin més de dos observadors o almenys més d'un.

Si l'estudi el condueix un únic investigador, seria convenient que procedís a realitzar aquesta observació en diferents moments del temps, per evitar que l'estat d'ànim i la subjectivitat de l'investigador condicionessin de manera significativa l'obtenció de dades (Masanet-Llodrà, 2003: 158).

4.6.2.5. OBSERVACIÓ PARTICIPATIVA

Es poden assumir diferents papers dins d'un estudi de casos, i es pot participar en els esdeveniments objecte d'estudi.

Aquest tipus de participació permet oportunitats gens menyspreables per a la recollida de dades en un estudi de casos; però, també, generarà problemes molt importants. L'oportunitat més destacable es refereix a la capacitat d'accés a fets o grups que d'una altra manera serien inaccessibles a la recerca científica, i es pot participar amb veu, però sense vot, en diferents juntes o reunions. No obstant això, únicament a través de l'observació participativa es pot procedir a la manipulació d'esdeveniments puntuals, ja que les altres fonts d'evidència pressuposen un investigador passiu. Aquestes manipulacions no serien tan precises com succeeix en els "experiments" (recerca en laboratori), però pot produir una gran varietat de situacions per als propòsits de la recopilació de dades.

Aquest procés ha de ser participatiu, fins al punt de no perdre l'actitud crítica sobre l'estudi de casos i tampoc conduir, de cap manera, les actituds dels participants de l'empresa (Masanet-Llodrà, 2003: 158).

4.6.2.6. EVIDÈNCIES FÍSQUES

Depenent de l'objecte d'estudi, pot ser un component important en la realització de l'estudi de casos. Per exemple, en el cas dels ordinadors personals: examinant les impressions es pot obtenir una perspectiva més àmplia de les aplicacions utilitzades, més enllà del que es pogués haver observat en un període curt de temps.

La triangulació, en aquest cas considerada com l'obtenció de dades des de diferents fonts (triangulació de dades), permet complir amb el requisit d'una construcció validable que ha de complir qualsevol metodologia de

recerca en ciències socials, ja que les múltiples fonts d'evidència utilitzades proveeixen múltiples mesures del mateix fenomen. De fet, en una anàlisi del mètode de l'estudi de casos en recerca, es va obtenir que aquells estudis de casos en els quals s'utilitzaven múltiples fonts d'evidència, tenien més qualitat i es consideraven més rigorosos (Yin, Bateman i Moore, 1983).

Finalment, encara que no existeix un procediment generalment acceptat per a la realització d'estudis de casos en recerca, sí que es considera que els estudis de casos han de seguir els següents principis d'anàlisi (Rowley, 2002: 24):

1. La utilització de totes les evidències rellevants.
2. La consideració i exploració de les principals interpretacions alternatives.
3. La consideració dels aspectes més significatius de l'estudi de casos.
4. L'anàlisi ha de basar-se en l'experiència i els coneixements previs de l'investigador en l'àrea, però de la manera més objectiva possible.

5. Conclusions

L'estudi de casos en comptabilitat no ha proliferat gaire en la literatura, a causa que s'ha distorsionat el que realment és aquest mètode de recerca, mitjançant nombroses confusions. S'ha tendit a desacreditar-lo, en confondre'l amb el mètode del cas en l'ensenyament que permet l'alteració dels mateixos casos per il·lustrar un determinat punt de manera més efectiva, mentre que en l'estudi de casos en recerca aquestes alteracions queden estrictament prohibides. Tampoc no s'ha entès que l'estudi de casos en recerca permet realitzar abstraccions a la teoria (generalització analítica), no perquè tota la població es comporta d'una determinada manera sinó perquè s'aconsegueix confirmar la teoria com si es tractés d'un experiment. I finalment, també s'ha confós l'estudi de casos en recerca amb els estudis de descripció etnogràfics, que no es basen en concepcions teòriques a priori, i els de participació-observació, que necessiten períodes de temps molt llargs per a realitzar-se i que produeixen documents massius i il·legibles.

Per tal d'assegurar el rigor en l'estudi de casos en recerca, s'ha d'exigir que aquests casos compleixin els mateixos requisits que qualsevol altra metodologia ha d'observar en ciències socials, respecte a la validesa i fiabilitat. Resulta recomanable que es realitzi de manera que un auditor pogués repetir els procediments i arribar als mateixos resultats. A més, no podem oblidar que el disseny dels casos és la seqüència lògica que connecta els objectius generals i específics de la recerca amb les evidències i les conclu-

sions obtingudes. I, que el protocol necessari per desenvolupar-lo incrementa la fiabilitat de l'estudi de casos en recerca i s'implementa com a guia per a estudiar-lo.

L'objectiu principal de l'estudi de casos en recerca és la generació d'hipòtesis (inferència analítica) que, posteriorment, puguin ser testades en lloc de generar inferència estadística, ja que els casos no són equiparables a cap tipus de mostra estadística. Això no és obstacle perquè l'estudi de casos en recerca no pugui utilitzar-se per testar teories des de la perspectiva de Popper, que considera el progrés científic com una successió en la refutació de les teories preexistents. En aquest sentit, si una teoria sosté una tesi, en trobar només un cas que la incompleixi, es pot considerar com refutada. Per tant, un únic estudi de cas pot servir per refutar una teoria. La metodologia de l'estudi de casos és considerada com la més idònia, quan es pretén investigar la manera en què es produeixen els fets i les raons que els justifiquen, així com quan l'investigador té poc control sobre els esdeveniments conductuals i quan l'enfocament és contemporani dins d'un context real. I en el cas de la comptabilitat, no podem oblidar que les pràctiques comptables estan socialment construïdes i necessiten estar contextualitzades per desenvolupar-se i ser compreses (aproximació holística), per la qual cosa la metodologia dels estudis de cas de recerca es revela més que adequada per aportar la contextualització necessària, ja que permet explorar, en el dia a dia, les pràctiques comptables que es desenvolupen en el context real de les organitzacions. De fet, existeixen nombrosos exemples on la utilització dels casos de recerca en comptabilitat ha estat considerada de gran utilitat, fins i tot en diferents àrees de la comptabilitat.

Encara que serà la mateixa idiosincràsia de la recerca la que determinarà el nombre de casos a realitzar i l'objectiu de l'investigador el que determinarà la classificació adequada dels casos, resulta fonamental elegir-los acuradament i evitar, en tot cas, eleccions a l'atzar o en funció de la disponibilitat dels objectes d'estudi.

El mètode de l'estudi de casos en recerca s'enfronta, en definitiva, a les mateixes limitacions de construcció que les anàlisis estadístiques; ja que dependrà de la capacitat i bones maneres de fer de l'investigador perquè s'obtinguin estudis rigorosos. Encara que en el cas dels estudis estadístics, sembla que l'evidència empírica és capaç de generar teories generals, en la realitat, aquests estudis solen considerar-se vàlids si aconsegueixen validar alguna teoria preexistent. Això és a causa de les dificultats que comporta aconseguir que les respostes a aquests estudis estiguin integrades per mostres aleatòries i que, al seu torn, siguin representatives de la població objecte d'estudi, juntament amb els errors de mesura. Per aquest motiu la seva utilitat, a l'hora de generar hipòtesis, queda bastant limitada.

No obstant això, encara que un estudi de casos en recerca compleixi tots els requeriments per ser considerat rigorós, no podem deixar de ser conscients de les limitacions d'aquesta metodologia. Sobretot, pel que fa al possible biaix en elaborar els casos a causa de les percepcions i valors de l'investigador, la dificultat de dissenyar estudis de cas en recerca i, fins i tot, en la mateixa selecció del subjecte que conformarà aquest estudi de cas.

Referències bibliogràfiques

- BAXTER *et al.* (2008) "The future(s) of interpretive accounting research. A polyphonic response from beyond the metropolis", *Critical perspectives on Accounting*, vol. 19, n. 6, 880-886.
- BHASIN, M. L. (2013) "Corporate accounting fraud: a case study of Satyam Computers Limited", *Open Journal of Accounting*, 2, 26-38.
- BREWER, J. i HUNTER, A. (1989) "Multimethod research: a synthesis of styles", Thousand Oaks, Sage.
- COOPER, D. J. i MORGAN, W. (2008) "Case study research in accounting", *Accounting Horizons*, vol. 22, n. 2, 159-178.
- COVALESKI, M. A.; DIRSMITH, M. W.; HEIAN, J. i SAMUEL, S. (1998) "The calculated and the avowed: techniques of discipline and struggles over identity in Big 6 public accounting firms", *Administrative Science Quarterly*, vol. 43, n. 2, 293-327.
- DAR, M. i COOMBS, H. (2013) "Component Accounting: a case study at Bromford Group", *Journal of Finance and Management in Public Services*, vol. 11, n. 2, 59-90.
- DIRSMITH, M. W. i COVALESKI, M. A. (1985) "Informal communications, nonformal communications and mentoring in public accounting firms", *Accounting, Organizations and Society*, vol. 10, n. 2, 149-169.
- FERREIRA, L. D. i MERCHANT, K. A. (1992) "Field research in management accounting and control: A review and evaluation", *Accounting, Auditing and Accountability*, vol. 5, n. 4, 3-34.
- HÄGG, I. i HEDLUND, G. (1979) "Case studies" in accounting research", *Accounting, Organizations and Society*, vol. 4, n. 1/2, 135-143.
- ITTNER, C. i LARCKER, D. (2001) "Assessing empirical research in management accounting: a value-based management perspective", *Journal of Accounting and Economics*, 32, 349-410.
- KAPLAN, R. S. (1986) "The role for empirical research in management accounting", *Accounting, Organizations and Society*, vol. 11, n. 4/5, 429-452.

- KAPLAN, R. S. (1988) "Innovation action research: creating new management accounting theory and practice", *Journal of Management Accounting Research*, 10, 89-118.
- KEATING, P. J. (1995) "A framework for classifying and evaluating the theoretical contributions of case research in management accounting", *Journal of Management Accounting Research*, 7, 66-86.
- KIDDER, L. i JUDD, C. M. (1986) "Research methods in social relations", Nova York: Holt, Rinehart & Winston.
- LINDSAY, R. M. (1995) "Reconsidering the status of test of significance: an alternative criterion of adequacy", *Accounting, Organization and Society*, 20, 35-53.
- LIPSET, S. M.; TROW, M. i COLEMAN, J. (1956) "Union democracy: the inside politics of the International Typographical Union", Nova York: Free Press.
- LLEWELLYN, S. (1992) "The role of case study methods in management accounting and research: a comment", *British Accounting Review*, 24, 17-32.
- LUKKA, K. i KASANEN, E. (1995) "The problem of generalizability: anecdotes and evidence in accounting research", *Accounting, Auditing and Accountability*, vol. 8, n. 5, 71-90.
- LYS, T. i VINCENT, L. (1995) "An analysis of value destruction in AT&T's acquisition of NCR", *Journal of Financial Economics*, 39, 353-378.
- MASANET-LLODRÀ, M. J. (2003) "La gestión medioambiental en las empresas cerámicas de Castellón", Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I.
- MASANET-LLODRÀ, M. J. (2006) "Environmental management accounting: a case study research on innovative strategy", *Journal of Business Ethics*, vol. 68, 393-408.
- MASANET-LLODRÀ, M. J. (2012) "Environmental management in businesses: does it make money? An accounting perspective", *Sustainable Development. Authoritative and leading edge content for environmental management*, Sime Curkovic (Ed.), InTech, 105-130.
- MERINO, B. D. i NEIMARK, M. D. (1982) "Disclosure regulation and public policy: a sociohistorical reappraisal", *Journal of Accounting and Public Policy*, 1, 33-57.
- MODELL, S. (2005) "Triangulation between case study and surveys methods in management accounting research: an assessment of validity implications", *Management Accounting Research*, 16, 231-254.
- NEIMARK, M. K. (1992) "The hidden dimensions of annual reports. Sixty years of social conflicts at General Motors", Nova York: Markus Wiener Publisher.

- OTLEY, D. T i BERRY, A. J. (1994) "Case study research in management accounting and control", *Management Accounting Research*, 5, 45-65.
- PENTLAND, B. T. (1993) "Getting comfortable with the numbers", *Accounting, Organizations and Society*, vol. 18, n. 7/8, 605-620.
- POPPER, K. (1962) "Conjectures and refutations", Nova York: Basic Books.
- POWER, M. (2003) "Auditing and the production of legitimacy", *Accounting, Organizations and Society*, vol. 28, n. 4, 379-394.
- PRESTON, A. M. (1989) "The taxman cometh: some observations on the interrelationship between accounting and inland revenue practice", *Accounting, Organizations and Society*, vol. 14, n. 5/6, 389-413.
- RAUTIAINEN, A. i SCAPENS, R. (2012) "Path-dependencies, constrained transformations and dynamic agency. An accounting case study informed by both ANT and NIS", *Qualitative Research in Accounting & Management*, vol. 10, n. 2, 100-126.
- ROWLEY, J. (2002) "Using case studies in research", *Management Research News*, vol. 5, n. 1, 16-27.
- SAPSFORD, R. (1999) "Survey research", Thousand Oaks, CA, Sage.
- SCAPENS, R. W. (1990) "Researching management accounting practice: the role of case study methods", *British Accounting Review*, 22, 259-281.
- SCAPENS, R. W. (2004) "Doing case study research", *The real life guide to accounting research: a behind-the-scenes view of using qualitative research methods*, Humphrey, C. & Lee, B. (Ed.), 257-279, Boston: Elsevier.
- SCAPENS, R. W. (2006) "Understanding management accounting practices: a personal journey", *British Accounting Review*, vol. 38, n. 1, 1-30.
- SCAPENS, R. W. (2008) "Seeking the relevance of interpretative research: a contribution to the polyphonic debate", *Critical Perspectives on Accounting*, vol. 19, n. 6, 915-919.
- SCHWARTZ, H. i JACOBS, J. (1979) "Qualitative sociology: a method to the madness", Nova York: Free Press.
- SHIELDS, M. D. (1997) "Research in management accounting by North Americans in the 1990s", *Journal of Management Accounting Research*, 9, 3-61.
- SPICER, B. H. (1992) "The resurgence of cost and management accounting: a review of some recent development in practice, theories and case research methods", *Management Accounting Research*, 3, 1-38.
- STRAUSS, A. i CORBIN, J. (1990) "Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques", Newbury Park, CA, Sage.
- TOWNLEY, B.; COOPER, D. J. i OAKES, L. (2003) "Performance measures and the rationalization of organizations", *Organization Studies*, vol. 24, n. 7, 1045-1067.

- VAN DER STEDE, W. A.; YOUNG, S. M. i CHEN, C. X. (2005) "Assessing the quality of evidence in empirical management accounting research: the case of surveys studies", *Accounting, Organizations and Society*, 30, 655-684.
- VAN MAANEN, J.; DABBS, J. M., Jr. i FAULKNER, R. R. (1982) "Varieties of qualitative research", Beverly Hills, CA, Sage.
- VAN MAANEN, J. (1988) "Tales of the field: On writing ethnography", Chicago: University of Chicago Press.
- WANDERLEY, C. A. i CULLEN, J. (2012) "A case of management accounting change: the political and social dynamics", *Revista Contabilidade Finanças*, vol. 23, n. 60.
- YIN, R. (1994) "Case Study Research: Design and Methods", Londres: Sage.
- YIN, R. (2014) "Case Study Research: Design and Methods", Londres: Sage.
- YIN, R. K.; BATEMAN, P. G. i MOORE, G. B. (1983) "Case studies and organizational innovation: Strengthening the connection", Cosmos Corporation, Washington.

Associació Catalana de Comptabilitat i Direcció
Edif. Col·legi d'Economistes de Catalunya
Pl.- Gal·la Plàcida 32, 4ª planta - 08006 Barcelona
Tel. 93 416 16 04 extensió 2019
info@accid.org - www.accid.org - @Associacio ACCID